

УКРАЇНА
Славутицька міська рада Київської області
Славутицька загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 3

пр-т Дружби Народів, 1 м. Славутич, Київська область, 07101
тел. 2-20-04, e-mail: shkolab3@gmail.com
Ідентифікаційний код № 25294155

Шкільний проект
з усної історії
для вчителів історії та суспільних дисциплін

«ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ В СРСР У ПЕРІОД 1980-1991 РОКАХ»

«Проблеми та сподівання радянського вчителя 80-х років ХХ століття»

Вчитель-координатор:

Савицька Алла Володимирівна,
вчитель історії вищої
кваліфікаційної категорії,
«старший вчитель»
Славутицької загальноосвітньої
школи І-ІІІ ступенів № 3
міста Славутича
Київської області

ВСТУП

Становище в освіті є показником процесів, які відбуваються у суспільстві. Школа завжди була не лише скарбницею знань, навичок і вмінь, а й знаряддям морально-етичного та ідеологічного виховання дитячого покоління. У ставленні держави до освіти прослідковуються плани суспільства на майбутні економічні успіхи, наміри сформувати певний тип громадян – активних творчих особистостей чи слухняних виконавців – «гвинтиків». Тому показовими є як становище матеріально-технічного забезпечення школи, так і напрямки виховного освітнього процесу.

Ключовою фігурою в навчально-виховному процесі є вчитель. Його рівень фахової підготовки, здатність до сприйняття нового, моральне «обличчя» є тим двигуном, який рухає увесь освітній процес. І хоча в будь-якому суспільстві вчитель – це людина, яка сіє «розумне, добре, вічне», реалізація цієї мети має свої особливості на різних історичних етапах, особливо в «переломних» 80-х роках ХХ століття. Звідси випливає інтерес до таких питань, як умови навчання радянського вчителя у 80-х – на початку 90-х років, вплив ідеологізації суспільства на освіту, матеріальне забезпечення навчального процесу та рівень матеріального добробуту педагога. Саме ці питання стали ключовими при проведенні інтерв'ю учасниками даного проекту. На прикладі повсякденного життя студента-вчителя і вчителя-практика вимальовується картина соціального життя років «застою» та «Перебудови» в суспільстві в цілому.

Матеріали для даного шкільного проекту збиралися та узагальнювалися протягом серпня – жовтня 2018 року. Інтерв'ю проводилося здебільшого в дві зустрічі. До роботи були задіяні учень 10-го Присяжний Вадим та учениця 11-го класу Лудченко Олеся Славутницької загальноосвітньої школи № 3 Київської області. Оскільки їхні дослідження присвячені одній темі «Проблеми й сподівання радянського вчителя 80-х років ХХ століття», їхніми респондентами стали представники однієї професії – вчителі середніх шкіл, то результати їхньої роботи стали змістом одного шкільного проекту

У якості респондентів постали вчителі загальноосвітніх навчальних закладів, педагогічна діяльність яких припадає на 80-ті роки ХХ століття. Троє з них у цей період були студентами педагогічних вузів. Тому була здійснена спроба висвітлити особливості повсякденного життя майбутнього вчителя, його студентське життя, проблеми та сподівання. Двоє респондентів на той час вже мали педагогічний стаж в сільській або міській місцевості, на сьогоднішній день вони є працюючими пенсіонерами. Звідси є цікавими їхні коментарі щодо надання порівняльної характеристики «школи 80-х» та сучасної Нової Української Школи. Вчителька – дружина радянського

військовослужбовця, педагог-організатор й одночасно - голова піонерської дружини школи, студенти педагогічних вузів, молоді сільські вчителі, педагог-свідок аварії на ЧАЕС – ось перелік респондентів, які допомагають висвітлити особливості освітнього процесу з різних сторін.

Вміщений у роботі опитувальник визначає лише орієнтовне коло питань, адже передбачає індивідуальні запитання респондентам, які на досліджуваний час були студентами і опитуваним, які мали вже педагогічний досвід. У першому випадку питання стосуються особливостей студентського життя майбутнього педагога, особливостей навчання, його матеріального забезпечення, дозвілля. Питання, адресовані педагогам зі стажем, покликані виявити коло матеріальних проблем, рамки дозвілля, стосунки з учнями, ідеологічні засади роботи вчителя радянської школи 80-х років. Цікавим є порівняння особливостей роботи вчителя в місті і в сільській місцевості. Приділяється увага питанню і шкільному життю радянської дитини як складовій освітнього процесу, його зайнятості в школі, дозвіллю.

Отже, **метою** даного шкільного проекту є виявлення особливостей повсякденного життя вчителя радянської школи 80-х років ХХ століття; висвітлення кола проблем в житті та діяльності радянського вчителя, матеріальних, духовних, ідеологічних засад його буття; використання методу усної історії для залучення учнів-старшокласників до глибшого вивчення новітньої історії.

Даний проект є спробою зазирнути в радянське педагогічне «коріння» 80-х років, яке дало «сходи» в демократичних незалежних 90-х. Робота покликана замислитись над питанням: радянський учитель з його пристосованістю до труднощів і реалій, працьовитістю, відповідальністю, дисциплінованістю був втіленням державницької машини, чи його моральність, «людське обличчя» стали частиною демократичних змін у суспільстві в 90-х роках?

Робота розрахована на учнів старших класів середньої школи та всіх, хто цікавиться новітньою історією.

1.

ІБ респондента: Кибенок Ніна Василівна (Н.В.)

Дата і місце народження респондента: 06.03.1955 р.н., с. Калинівка Чорнобильського району Чернігівської області

Місце проживання: м. Славутич Київської області

Інтерв'юер: Вадим Присяжний (В.П.), учень 10-го класу Славутицької ЗОШ № 3.

Місце проведення інтерв'ю: кабінет 201 ЗОШ № 3.

Дата проведення інтерв'ю: 05 жовтня 2018 рік.

Життя. Народилася 1955 року в селянській родині. У 1972-1977 роках заочно навчалася в Чернігівському Педагогічному Інституті Імені Т.Г. Шевченка за спеціальністю «вчитель початкових класів». Водночас працювала завідуючою пришкільним інтернатом і вчителем фізкультури у криво гірській восьмирічній школі Чорнобильського району Київської області. З 1978 по 1986 роки - вчитель початкових класів і старший піонервожатий у Зимовіщанській середній школі Чорнобильського району Київської області. У 1986 р. переведена до Рудницької середньої школи старшою піонервожатою. З 1989 року по сьогоднішній день працює в Славутицькій ЗОШ № 3 Київської області вчителем початкових класів. Педагогічний стаж – 40 років.

В.П. Чи були якісь обмеження при вступі до вузу до 80-ті роки ?

Н.В. Обмежень не було. Всі складали екзамени.

В.П. Як ви захищали диплом?

Н.В. Так, по закінченню вузу захищали диплом й складали екзамени. Нам заздалегідь повідомляли про головні екзамени, здавши їх захищали диплом. Математика була обов'язкова, українська мова і література, а також історія. У залежності від контрольних та заліків, був допуск до державних екзаменів. Викликали по списку, сиділо п'ять членів комісії, серед них був один голова, який мав право на додаткові запитання. Інші члени комісії мали право задавати по одному запитанню, а голова мав право запитати стільки «скільки потрібно». Після здачі всіх трьох екзаменів (після кожного екзамену повідомляли оцінку), нам видавали диплом. У нашому потоці була людина, яка не склала математику. Потім вона підготувалася і вже здала. Людина, яка не склала державний екзамен, не отримувала диплом, отримувала дозвіл на перездачу через рік.

До екзаменів були дуже суворі вимоги (ніяких шпаргалок, бо перевірялися охоронцем інституту який призначався комісією). Охоронець запускав, строго перевіряючи кишені. Якщо щось стирчало з кишені, то він говорить: «Виверни кишеню!». Дуже суворо було, але я задоволена тим, що я закінчила цей ВУЗ, тими викладачами, які в мене були, вони були

дуже прогресивними. Навіть деякі теми в новій програмі було легше засвоїти, тому що вони взяті з часів СРСР. Викладачі були чесними, не брали хабарів. Навіть ті, хто добре складав контрольні, реферати, не отримували «автоматом» оцінку. Обов'язково потрібно було прийти на екзамени і довести - чи знаємо ми всі теми, які проходили «на парах».

В.П. Як Ви вважаєте, у сучасне суспільство можна перенести певні здобутки радянського періоду? Які?

Н.В. Так. Раніше була більша відповідальність за виконання завдань і з боку учнів і з боку вчителів. Наприклад, якщо учень не виконав завдання, то призначались додаткові заняття.

В.П. Які зміни сталися в радянській школі за часів Перебудови?

Н.В. Надано більше самостійності учням та вчителям .

В.П. Чи відчували Ви тиск адміністрації? У чому?

Н.В. Я ніколи не відчувала тиск адміністрації, бо була однією з прогресивних вчителів у школі. Нагороджувалася за впровадження нововведень у навчальний процес.

В.П. Ви дуже відчували вплив комунізації, працюючи в школі?

Н.В. Він був, але я не думала про комунізацію учнів. Були важливі тільки знання учнів.

В.П. Ви входили в Компартію? Чи змушували Вас ?

Н.В. В Компартію я не входила. Ніхто не змушував, бо вступ до Компартії був на добровільній основі.

В.П. Ви брали участь у якихось конкурсах? Які це були конкурси?

Н.В. Я брала участь у всіх конкурсах. «Найкращий вчитель», «Найкращий декламатор» серед учителів, конкурси з художньої самодіяльності.

В.П. Дозвілля в позаурочний час школярів сьогодні і в радянський час дуже відрізняється?

Н.В. Дозвілля в позаурочний час тоді і сьогодні не дуже відрізняється, але діти сьогодні зв'язані з сучасною технікою (комп'ютери, смартфони і т.д.). Свої знання діти удосконалюють в Інтернеті.

В.П. Чи вистачало Вам наочностей ? Може доводилось робити їх своїми руками?

Н.В. Наочностей не вистачає і тоді, й тепер. Доводилося все робити своїми руками. Але в часи СРСР треба було робити наочності з підручних матеріалів. А тепер цю наочність, маючи кошти, можна купити. Не було комп'ютерів, щоб роздрукувати завдання. Треба було сісти й від руки все це написати.

В.П. Яким був побут радянського вчителя в 80-ті роки? Які були проблеми?

Н.В. Були черги за хлібом. Треба було піти в 6 годин ранку зайняти чергу за хлібом для дітей. Видавали талончики. За ці талончики ми брали для себе продукти. Сьогодні, маючи гроші, можна купити все без довгої черги в більшості випадках.

В.П. Чи вистачало Вам зарплати на прожиття?

Н.В. Зарплати на прожиття не вистачало. Не дивлячись на те, що булка хліба коштувала 14 копійок, а зараз вона коштує 14 гривень. Але зарплата тоді була не 8 тисяч, і не 10 тисяч, а - 80 карбованців. Максимальна була 120 карбованців для «вищих» верств суспільства. Інженери отримували 100 рублів, з премією 81 рублів (карбованців). Гордилися цим [голосно]. На той час не було стільки різноманітного одягу - джинсів, кедів, - продуктів. Кожен рік купувати черевики я не могла. Треба було розраховувати на 3 роки, щоб на наступний рік купити куртку, потім пальто.

В.П. А що хотілось змінити в радянській школі ще тоді?

Н.В. Тоді ми підпорядковувалися тільки керівництву школи. Сказали, що треба 5 годин читати «Додавання» і вчитель не мав права щось змінити в програмі на свій вибір (зменшити або збільшити кількість годин). Зараз же, якщо діти зрозуміли вже з трьох уроків табличку множення, то вчитель може перейти до наступної теми.

В.П. Чи були у вас інклюзивні класи?

Н.В. На той час інклюзивних класів не було. Діти, які мали медичні відхилення, навчалися на індивідуальному навчанні з вчителем один на один.

В.П. Чим відрізнялося викладання в сільській школі від міської?

Н.В. Тільки тим, що в міських школах більше наочностей, яка куплена за державний кошт. У сільській школі вчителі виготовляли все самостійно. Викладання нічим не відрізняється. В сільській школі бувало, що вчителі більш сильніші, ніж в міській. Це все залежить від людини, її ставлення до своїх обов'язків.

В.П. Як Ви проходили атестацію?

Н.В. Спочатку, коли я починала працювати, як такої атестації не було. Потім атестацію ввели, і я проходила її кожні п'ять років. Вже, працюючи в Славутичі, отримала вищу кваліфікаційну категорію, звання «відмінник освіти». Комісія атестувала мене протокольню, знаючи мій досвід, як я працюю, як я навчаю дітей та про їхні успіхи після школи. На цьому я не зупинилась і написала програму гурткової роботи для дітей початкового класу з «Основ здоров'я». Дивлячись на сьогоднішню екологію, ситуацію у світі, треба берегти своє здоров'я. У нас у місті є спортивні гуртки, а в деяких селах цього немає, діти працюють на городі, та й і все, тому я склала програму гурткової роботи, яка називається «Здоровим жити здорово». І врахувала з 1 по 4 клас всі складові, які потрібні для дитини, щоб вона мала міцне здоров'я. В цьому навчальному році я знов захистила всі свої знання, підтвердила їх з оцінкою «відмінно». Я задоволена своєю роботою, своїм керівництвом. З першого класу я мріяла бути вчителькою, і моя мрія збулася.

2.

ПІБ респондента: Купрієнко Тетяна Василівна (Т.В.)

Дата і місце народження респондента: 16.04.196 р.н., с. Мекшунівка Ріпкинського району Чернігівської області

Місце проживання: м. Славутич Київської області

Інтерв'юер: Євгенія Судоргіна (Є.С.), учениця 11-го класу Славутицької ЗОШ № 3

Місце проведення інтерв'ю: кабінет 210 ЗОШ № 3.

Дата проведення інтерв'ю: 30 серпня 2018 рік.

Життя. Навчалася в Новояриловицькій середній школі Ріпкинського району Чернігівської області. З 1985 по 1992 рік (з перервами на академвідпустку у зв'язку з народженням дитини) – студентка Ніжинського Педагогічного інституту імені М.В. Гоголя, факультет «українська філологія». У 1984-1986 роки – педагог-організатор середньої школи у с. Неданчичі Ріпкинського району Чернігівської області. У 1990 році переїздить з чоловіком до м. Славутич Київської області, де працює по сьогоднішній день вчителем української та літератури. З 2003 року – завуч школи. Педагогічний стаж – 35 років.

В.П. Де Ви працювали чи навчалися у 80-ті роки?

Т.В. Я почала працювати у 1984 році, - одразу після закінчення школи, педагогом-організатором в селі Неданчичі Ріпкинського району Чернігівської області й одночасно заочно навчалася в Ніжинському Педагогічному інституті на філологічному факультеті. І пропрацювала там вісім років.

В.П. Які були наочності в тогочасній сільській школі?

Т.В. Наочностей у той час у школі було чимало, тому що держава постачала багато таблиць, постачала багато розгорнутих плакатів. Багато стендів ми робили і вручну. Я сама особисто виготовляла, щоб дітям продемонструвати. Був такий магазин наочностей, де ми їх замовляли зі школи. Але не було мультимедії. На той час був такий засіб як програвач з платівками, і треба було завжди дбати про те, щоб була справною голка. Це така «штучка», яку ставили на платівку, платівка отак (показує) крутилася, і таким чином діти слухали. А потім пізніше з'явилися бобинні магнітофони, великі такі касети із стрічками, на які записували музику і ставили дітям прослуховувати. Потім уже пізніше – магнітофони. Ось таким способом доводили до дітей інформацію.

В.П. Чи відчували Ви тиск адміністрації в той час?

Т.В. Тиск адміністрації, там, де я працювала? При мені змінилося в Неданчичській школі чотири директори, і тиску як такого, не було. Була дружня команда. Я виконувала свої

посадові обов'язки педагога-організатора, часто читала уроки української мови, вони – кожен свої. В дружній команді тиску адміністрації не було.

В.П. А які були діти в той час?

Т.В. Діти були в той час такі як і зараз [сміється]. У них були свої погляди на все. Були дружніми. Чим вони були зайняті? У нас у школі була піонерська організація імені Миколи Щорса, і у нас були свої завдання, свої правила, свій статут. Піонер, якщо в перекладі, - так як філолог пояснюю, - це «перший». Перший у всьому: у навчанні, у поведінці, бути лідером у всьому. І багато хто намагався бути першим. Діти збирали макулатуру, як і тепер, збирали металолом, здавали, як і тепер, доглядали за пам'ятником загиблим воїнам, шануючи пам'ять тих, хто дав нам можливість навчатися і сьогодні. А також запрошували ветеранів, влаштовували також свої вечірки, влаштовували Новорічні ранки. Життя в них було цікаве. На жаль, все це порушила трагедія на Чорнобильській станції.

В.П. Як діяла ваша піонерська організація?

Т.В. Наша піонерська організація діяла згідно «Статуту піонерської організації». Правила у цьому документі дуже схожі на ті ж правила, які існують зараз у дитячій організації «Світлячки Славутича». Цікаво змінювався з часом піонерський галстук. Відомо, що він був червоним, але в роки Перебудови він став веселковим. Навіть в роки незалежності, вже за відсутності піонерів, деякі дитячі організації використовували синьо-жовті, навіть помаранчеві галстуки в роки Помаранчевої революції.

Наша піонерська дружина імені Миколи Щорса ділилась на ланки, кожна ланка виконувала свої доручення. Ми змагалися у збиранні макулатури, металолому, доглядали за пам'ятником Загиблим воїнам, у нас були списки, здійснювали так зване «тимурівське» шефство над ветеранами війни. На кожному будинку, де жили ветерани були прибиті зірочки. Всі детально вивчали біографію Миколи Щорса. В мене був величезний альбом, присвячений його біографії. Я покупляла горни барабани, - на свої кошти, - у мене все це було

В.П. Як проходила Ваша атестація?

Т.В. Як я атестувалася [посміхається]? О, це було дуже цікаво. У нас в районі діяло правило: відвідати кожен районну школу, ознайомитися з педагогічним досвідом колег. І я також приймала весь район, а це було десь шкіл тридцять. Я була однією з найстарших і найосвіченіших педагогів-організаторів в районі. Приїздила наша керівник Пономаренко Людмила Іванівна, її вже зараз немає, і вони дивилися нашу дружину, дітей.

У мене й зараз є піонерський барабан, десь був ще горн, є галстук піонерський, – це ті атрибути, які носили діти в радянській школі. Є значки. Колись були жовтенята, в

нашому краї ще й «полісята». Діти, жартуючи, називали «поросята» (посміхається). Життя було цікаве.

В.П. Судячи з Вашої діяльності, Ви, мабуть, дуже відчували вплив комунікації в школі?

Т.В. Відчувала. І всі відчували. Навіть у вузі я писала курсову роботу на тему «Провідні ідеї Ленінізму» й захистила її на «п'ять». Було занадто деякі речі перебільшено. Наприклад, коли приймали в Комсомол. Я цього, по-чесному, не сприймала, тому що приймали всіх «поголовно». Треба було приймати лише тих, у кого були переконання.

І мене все запрошували до вступу в Комуністичну партію, але я відмовилась. У 1986 році мене Ріпкинський районний комітет Комсомолу направив навчатися у Київ до Вищої партійної школи. Там вивчала «Ленінські вчення», історію КПРС, складала іспити. Я її закінчила за декілька місяців, пройшла практику у Всеукраїнському піонерському таборі «Молода гвардія» в Одесі, де відпочивало багато дітей з країн соціалістичного табору. І я відмітила для себе, навчаючись у Вищій партійній школі, які великі кошти там крутяться. Їдальня, пансіонат «Жовтень», в якому нас поселили, саме приміщення школи, - все відрізнялось від «народних» закладів. І я відмовилась від подальшої «партійної кар'єри», хоча зі мною вели «роз'яснювальну» бесіду, адже на моє навчання були витрачені державні кошти. Єдине, що стало корисним, це те, що в таборі нас навчили різним вправам та фізкульт - хвилинкам, які я використовую і досі під час роботи на уроці з п'ятикласниками. Отже, повторююсь, треба було приймати в партію і Комсомол тих, хто мав ідеологічні переконання.

В.П. А аварію на ЧАЕС Ви теж в школі застали? Адже Неданчичі знаходяться за 50 кілометрів від Чорнобиля.

Т.В. Якщо точніше, то 55 кілометрів. Чорнобильська трагедія сталася в квітні 1986 року. Я добре пам'ятаю той день (зітхає). Ми готувалися до дня народження піонерської організації напередодні цієї події. От. Приїхали наші працівники місцеві з Ненанчичів, які працювали у місті Прип'ять на станції зі зміни і пояснили, що там сталася «якась» аварія. «Якась» в лапках.

На той час ми досить часто відвідували місто Прип'ять. Ходив поїзд такий «Чернігів - Янів», наші вчительки їздили туди за продуктами. Нам дуже подобалась місто, тому що там було дуже гарне постачання. Я теж там досить часто бувала. І можливо думали колись: «Авось» доведеться колись можливо й жити». А коли приїхала вже друга зміна, то повідомили про те, що сталася серйозна аварія. Напередодні самої аварії наші вчителі Рись Галина Василівна. Ворона Ольга Іванівна, це бабуся нашої учениці нашої Славутицької школи, вони з'їздили туди якраз за продуктами, повернулися й кажуть: «А

ви знаєте, тат щось «жевжає». Я це слово й досі пам'ятаю... Але працювали магазини в той час, діти вільно гралися в пісочниці, і ніякої такої напруги не було, бо це ж сталося з п'ятниці на суботу, й вони якраз в суботу поїхали. А вже тільки в неділю почали вивозити звідти поїздами, евакуювали дітей і евакуювати дорослих. У нас же ж прийшла така інструктивна телефонограма, за якою треба міряти стан радіаційного забруднення. У нас у школі був кабінет військового захисту. Яким керував Алімов Євгеній Абдулайович, він тоді працював заступником директора з виховної роботи, я педагогом-організатором. Так як всі на уроках, а в мене було трішки більше часу, я брала цей апарат, виходила за школу, міряла і передавала довідку у районний комітет щодня. Так само робила й сільська рада. І ми в таких умовах працювали.

Що пам'ятаю, дуже цвіли сади, так ніколи сади, вишні ніколи не буяли, тільки цього року, до речі. І все ж таки прийшла телефонограма, що евакуюють. Я пам'ятаю ось той момент, коли до школи під'їхали автобуси «Ікаруси», і ми зібрали дітей, зібрали педагогічний колектив весь. І я пам'ятаю як ми сідали в ці автобуси. Плач був. Батьки плакали. На той час вже колодязі були плівкою закриті. Ми намагалися дітей заспокоїти, бо батьки залишилися і залишився старший клас, отой клас, який я показувала на фотографії. (Додаток А).То чому він стоїть там один? Тому що нікому було більше. Я готувала всі лінійки. Мене викликав тоді директор школи Буряк Василь Іванович і каже: «А як ти збираєшся дзвінок давати? Давай дзвінок сама.» Найди тоді дитину... І так вийшло, що для 10-го класу дзвінок давала я. І на майданчику шкільному стояв один 10-й клас і колектив школи.

Значить, ми вивезли від п'ятого класу по дев'ятий, а десятий залишився здавати екзамени. Як виявилось, то не діти, ми мають здавати екзамени.

Вїжджали ми, їхали цілу дорогу до Сум. Там був за Сумами табір піонерський. Їхало з району тридцять чотири автобуси, я пам'ятаю цю вервечку дуже добре. Діти, які не звикли до далекої дороги, які не мали можливості їздити на цих автобусах дуже закачувались. Діти є діти. Я пам'ятаю. Що під кінець мене вже й саму вивели з автобусу, бо було дуже важко. І ця розлука з селом [тихо].

Нас дуже приємно зустріли практиканти Сумського Педагогічного Інституту. Це була настільки тепла зустріч. Я пам'ятаю Нефьодову Олену, Глухарьову Тетяну. І нас поселили в піонерському таборі і разом з Розсудівською школою Ріпкинського району, і місцеві там були, і вони намагалися як найбільше приділити нам увагу. До нас приїжджала команда футбольна команда з Чехії. І ми працювали. Ми працювали вихователями. Заміняли і піонервожатих, організовували все дозвілля, щоб дітям було весело. Але був один такий дуже сумний момент. Батьки не розуміли того, що діти не

можуть знаходитися «там». Діти плакали, діти хотіли додому, і батьки потихеньку прокрадалися. Приїхали, забрали дитинку, чемодан через ворота, і тікати. І, якщо ти відповідаєш за дитину, то... Начальник табору казав: «Ви ж дивіться!»

Мені на той момент ще й треба було сесію скласти в Ніжинському інституті. І я все моталася туди-сюди.

В.П. І скільки діти там жили?

Т.В. Все літо. Нас вивезли 19 травня. Місяць дітей не вивозили. Місяць діти були в тій радіаційній зоні. І ще ж діти отого 10-го класу залишилися екзамен здавати. Я пам'ятаю, що я менших відвезла, ми поселилася, я побула і поїхала назад. Склала свої екзамени і тоді знову була в Неданчичах, потім в Сумах. А вчителі залишилися екзамен приймати у 10-го класу. У Неданчичі почали повертатися вже у серпні місяці. Батьки забирали дітей все рівно додому. Багато хто на той час поздавали корови, тому що розуміли, що це шкідливо, але багато хто просто не розумів проблеми, й залишали це. Дуже сумно було бачити, коли їдеш, і всі колодязі були обіп'яті цими плівками. І оцей гіркий присмак у роті я пам'ятаю до сих пір. І вся територія була покрита ніби пилком жовтим таким. Були густі дощі такі, і на калюжах ніби хто насипав. Казали, що то був пилочок із сосни, яка цвіла, але через деякий час, я пам'ятаю, наш ліс, який був біля Неданчичів, він став рудим, і сосни всохли. Вони просто всохли. А ще, я пам'ятаю, без кінця оці вертолітні польоти, без кінця, сюди-туди. Маршрут за маршрутом. Але не зважаючи на це, школа працювала. Працювали вчителі, діти склали екзамени, вручили їм атестати й провадили їх у майбутнє. А вчителі пішли у відпустку.

А потім, я пам'ятаю, що прийшли на Дніпро, тепер це зупинка Якір, а там 14 пароплавів величезних, де поселили перших працівників. Це було в жовтні 1986 року, і почали будувати поселення Лісове. Це відбувалося на моїх очах. Там був густий ліс, і моєму свекрові Купріянку Митрофану Петровичу було дано завдання завезти людей, цю будівельну бригаду і показати місцевість для розмітки майбутнього міста Славутич. Спочатку його хотіли будувати там, де Неданчичі, але там підземні води близько.

Школа працювала. Діти повернулися, педагогічний колектив. Єдиним позитивним наслідком було те, що наша школа об'їздила всі найкращі санаторійні зони. Як то кажуть: «Не було щастя, та нещастя допомогло». Ми вивозили дітей в Алушту, в Юрмалу постійно, вивозили в Одесу дітей. Це всією школою. І не обов'язково влітку. Весь педколектив, але ми не навчалися, хоча підручники з собою брали. У педагога мала бути команда з п'яти дітей, веди їх куди хочеш, але організувай їхнє дозвілля. Стеж за ними, щоб вони були чистенькі. Туди приїжджали й батьки. У таких умовах працював наш

педагогічний колектив, який був дуже дружнім. Крім того у вчителів ще й у кожного було господарство своє.

Окрім того, на школу дали кошти, провели опалення центральне. З того часу почалися зміни. Все село було заповнене якимось машинами

В.П. Яким був дохід вчителя у 80-ті роки?

Т.В. Ми тоді отримували у середньому 120 рублів. Вчителі зі стажем – 140, а згодом вже дійшло до 180-ти. Це була найвища сума, «потолок».

В.П. Вам вистачало на життя?

Т.В. Вистачало, ще й як. Адже я жила на квартирі в Неданчичах, ще й навчалася у Ніжинському педінституті, там сплачувала за квартиру, «плюс» дорога, «плюс» навчання у Києві у Вищій партійній школі. І на все вистачало [сміється].

В.П. Що Ви пам'ятаєте про студентські роки? Як проводили своє дозвілля?

Т.В. Дозвілля проводили своє по-різному. Вийжджали на практику. Біля Ніжина було таке «практичне» містечко і ми збирали у місцевого населення такі місцеві говірки і досліджували їх. Тому що ми вивчали у вузі старослов'янську, історичну граматику. Я пам'ятаю, коли учитель прийшов Майборода Василь Іванович, і сказав: «Зараз читаємо текст». Але ніхто ніколи не навчав нас грамоти старослов'янської, а з нас зразу вимагали, щоб ми читали тексти. «Аз, буки, веді». А також ходили на танцмайданчик, там відпочивали, їздили до Києва, їздили в Одесу у подорожі. Таким чином.

В.П. Яким було Ваше життя у гуртожитку?

Т.В. Гуртожиток був п'ятиповерховий, на вулиця Партизанської Слави, але я тільки на першому курсі в ньому жила, а вже потім ми жили окремо, знімали квартиру. А до того жило нас у тій кімнаті аж вісім студенток.

Був такий цікавий випадок, пов'язаний із одним продуктом. Я прийшла й кажу: «Моя черга сьогодні куховарити, я буду варити салоніки». Салоніки – це по-місцевому в нашому краї - картопля. Але всі ждали, що ж це за блюдо буде. Коли побачили зварену картоплю, дуже сміялися.

В.П. Яка була тоді стипендія?

Т.В. Стипендія тоді була 40 рублів. І на цю стипендію ми вдягалися. Модно, сучасно. Студенти тоді були бідні і «небідні», тому що в них були небідні батьки.

В.П. Чи подобалися Вам взагалі ті часи?

Т.В. Подобалися, адже ми були тоді молодими. Вчитися подобалося. Нас рівняли на подвиг, а ми Були наївні, оптимістичні. Це особливо помітно з висоти прожитих років. Мене в школі і в селі тоді називали «Таня-піонервожата». І це залишилось по цей час. Це я чую, коли приїжджаю іноді до села [сміється].

3.

ПІБ респондента: Федченко Ніна Володимирівна (Н.В.)

Дата і місце народження респондента: 20.02.1959 р.н., м. Чернігів

Місце проживання: м. Чернігів

Інтерв'юер: Вадим Присяжний (В.П.), учень 10-го класу Славутицької ЗОШ № 3.

Місце проведення інтерв'ю: кабінет 210 ЗОШ № 3.

Дата проведення інтерв'ю: 17 вересня 2018 рік.

Життя. Народилася у сім'ї виховательки і робітника у місті Чернігів. Навчалася в загальноосвітніх школах № 15 та 19. З 1977 по 1982 рр. навчалася у Чернігівському Педагогічному інституті ім. Т.Г. Шевченка, спеціальність «вчитель історії і суспільствознавства». 1981-1983 рр. - вчитель історії середньої школи в с. Убіжичі Ріпкинського району Чернігівської області, 1983-1984 рр. – завуч середньої школи у с. Великий Зліїв Ріпкинського району. З 1984 по 1994 роки проживала у Забайкальській області РСФРР, де працювала вчителем історії. З 2004 по сьогоднішній день - вчитель історії та географії Славутицької ЗОШ № 1. Дружина військовослужбовця. Пенсіонер з 2017 року. Педагогічний стаж – 36 років.

В.П. На початку 80-х років де Ви проживали і працювали?

Н.В. Якраз по закінченню Чернігівського Педагогічного інституту у 1981 році мене було направлено в село Убіжичі Ріпкинського району Чернігівської області до місцевої середньої школи на посаду вчителя історії.

В.П. Якими є Ваші спогади про сільську школу?

Н.В. Спогади про сільську школу?.. Взагалі дуже приємні, дуже приємні! (Посміхається). Такі позитивні. Які діти, який педколектив! [голосно]. Всі дружні, всі один одному допомагали. Навіть картоплю ходили копати один до одного.. А ми були молоді дівчата, незаміжні, - ходили до лісу збирати гриби з дітьми. Діти вчили й мене розбиратися в грибах... Дуже позитивно. І керівництво шкільне пам'ятаю з великою вдячністю, що допомагали робити перші кроки.

Була згуртована вся сільська громада. Наприклад, шкільний бібліотекар у вільний час організовувала вистави, концерти в які залучались як учні, так і вчителі, і ми виступали перед всім селом. Діти збирали макулатуру, металолом. Проводились змагання між класами, за це вручали грамоти, символічні подарунки. (Додаток Б).

В.П. А Ви особисто брали участь у виступах?

Н.В. Так, пам'ятаю, я брала участь у «Конкурсе чтецов» і перемогла з віршем, присвяченим «возз'єднанню України з Росією». Як переможець я разом із сільськими

передовиками поїхала до Прибалтики. Цю поїздку організувала сільська рада. А в одній виставі я грала роль Весни [посміхається], плаття сама собі шила.

В.П. Чи вистачало в сільській школі наочностей?

Н.В. Звичайно, в сільській школі може наочностей було менше, ніж у міській, тому після інституту ми все робили самі. Пам'ятаю, з історії я зробила такі стенди [сміється]...Первіснообщинний лад, рабовласницький, феодальний... Кожному ладу давала характеристику. Це я пам'ятаю було перше, що я зробила. Директор пишався, що такий історичний кабінет (**Додаток В**). Адже в молодості ще така енергія.

Хоча дітей, звичайно, в класах було мало. Десять-тринадцять учнів було в класі, тобто працювати було легко. Ну і знову ж таки, позитивно, цікаво. Діти були працюючі, допомагали батькам. Пам'ятаю, один хлопчик не вивчив домашнє завдання, сказав, що захворіла мама і він порався по господарству. І я йому не поставила погану оцінку, бо вважаю, що це причина поважна. Отак було, я їх вчила, а вони мене вчили життю.

В.П. А вплив комунікації Ви відчували?

Н.В. Звичайно, звичайно був. Мені як учителю історії неодноразово пропонували стати членом КППС. Хоча, не так вже будемо казати, жорстко.

В.П. Але в кар'єрі членство в партії допомагало?

Н.В. Звичайно. Якщо ти був членом КППС, то це допомагало. Особливо вчителів історії, тому що це були люди, які несли ідеологію. Хоча ми всі такі були в радянські часи.

В.П. А в роки Перебудови щось змінилось?

Н.В. Розумієте, якщо б це була одна і та ж школа, то можна б було якось порівняти. Але я не пам'ятаю, що в роки Перебудови був якийсь тиск чи якісь зміни. Менше стали, будемо говорити, нав'язувати ідеологію. Але, оскільки ми тоді все сприймали це за потрібне, то великих змін в роботі ми не відчували. Я завжди мала свою думку і її висловлювала. До речі, ніколи за це не «отримувала», як кажуть. Я не можу сказати, що за це якимось гонінням було. Можливо, це такий колектив був, такі люди були з «великої літери», що все розуміли і такого тиску не було. Тому великих змін в роки Перебудови я не помітила.

В.П. Як Ви проходили атестацію?

Н.В. Атестацію у 80-90- ті роки було значно легше проходити, ніж на сьогоднішній день. Це була звичайна робота. Приходили на уроки. Я пам'ятаю, перший раз, коли до мене прийшла з перевіркою у с. Убіжичі жінка-інспектор. Вона із Ріпок приїхала і була в мене на уроці історії. Який це був позитив! Вона сказала тільки одне речення, яке одразу окрило мене, і, будемо казати, надихнуло на те, щоб я і далі працювала. Вона сказала: «Ви знаєте, мені б дуже хотілося, щоб Ви викладали в моєї доньки». І це вже був старт, і похвала, і натхнення. Звичайно ж, як у молодого педагога в мене були якісь там

зауваження, навіть в журналі, не пам'ятаю, але оце речення... Минуло вже 30 років потому, але я його пам'ятаю... Така жінка, яка надихнула. Це було приємно.

В.П. А як Ви опинилися у селі Великий Зліїв?

Н.В. Мені запропонували переїхати туди у 1983 році на посаду завуча. Можливо на це вплинула та жіночка з перевіркою? Не знаю. Пропрацювала я там недовго. У 1984 році вийшла заміж. Мій чоловік – військовий, і я з ним опинилася у цьому ж році в Росії у Забайкальській області. Вже через три дні по приїзду вийшла на роботу, після Дня радянської Конституції у жовтні. Місто було засекречене. Тут була одна школа, велика, двоповерхова. Цікаво, що через засекреченість в містечку не було нумерації будинків з 1 по 20, номери були впереміжку, для того, щоб «вороги не змогли» вирахувати кількість жителів.

В.П. Які особливості навчально-виховного процесу у військовому радянському містечку Ви можете відзначити у порівнянні з сільською школою?

Н.В. І знову ж таки, це пов'язано зі специфікою військового містечка, з тим, що там навчалися діти тільки військовослужбовців, класи були невеликі, але паралелі були. Я панятам, по два класи були. Початкової ланки було більше. І, по-друге, те, що військові постійно були в переїздах, сьогодні – одні учні, на наступний рік можуть бути інші учні. Тобто велика була плинність і кадрів і дітей. Але було цікаво, дуже цікаво. Діти були досить вихованими. Можливо тому, що батьки були військовослужбовцями, які тримали і вдома дисципліну.

Я згадую про цей час з ностальгією. Звичайно, діти є діти, особливо маленькі, але великих проблем не було. Дуже часто ходили з дітьми до лісу. Там я вперше побачила багульник. Діти покликали: «Ніна Володимирівна, багульник, багульник!» Який він красивий. Я його обняла й так і стояла.

Навкруги була тайга, ми жили на сопці, на висоті. Тобто, якщо спускатись вниз кудись, то там – села, шахтарські містечка. До нас приїздило тільки декілька учнів із сіл. Взагалі ось така своя специфіка шкільна була.

В.П. А в цій школі наочностей було достатньо?

Н.В. Наочностей, пам'ятаю, достатньо було. Достатньо, тому що був такий зв'язок з політвідділами військової частини. Вони до нас приходили з певними лекціями. Я пам'ятаю, дуже вони хотіли, щоб старшокласники і молоді військовослужбовці підтримували зв'язки. Наприклад, проводили шахові турніри. Я у шахи не грала, а у гри в шашки я брала участь як педагогічний працівник. Навіть проводилися міські змагання з шашок.

В.П. А тиску з боку адміністрації Ви не відчували?

Н.В. Ви знаєте, ні. У нас, до речі, директор школи Наталія Михайлівна, не була дружиною військовослужбовця, а походила із сім'ї педагогів. І чоловік її викладав у школі, мабуть тому вона так довго була на посаді. Вона була дуже привітна, ставилася до людей з повагою. Ми ж молоді всі були, вона була старша за нас. Допомогала, звичайно.

В.П. Наклало відбиток на Ваше повсякденне життя те, що чоловік був військовослужбовцем? Розкажіть про Ваш побут.

Н.В. Звичайно ж, наклало. У ті часи у закритому містечку всі забезпечувались житлом. Ще до народження дітей у нас з чоловіком була однокімнатна квартира, а коли вже народилася донька, друга дитина, то відразу дали двокімнатну. З житлом взагалі не було ніяких проблем. А ще дитячий садочок, - декілька їх було на території міста. Не було ніяких проблем із влаштуванням дитини, ніяких черг не було. Щодо продуктів харчування, то чоловік кожен місяць отримував «продуктовий набір».

В.П. А які продукти входили до цього набору?

Н.В. Входили обов'язково м'ясні продукти, риба, консерви були, згущене молоко, я пам'ятаю, діти любили [посміхається]. Восени це були й овочі. Якщо давали капусту, то ми, українці в Росії, її квасили, виносили на балкон.

Взагалі українців було досить багато в містечку. У нас була така своя група. Ми ходили один до одного в гості, на чаювання. Так проводили дозвілля. Тоді у нас, наприклад, був такий звичай, так заведено, що я приймаю гостей на цьому тижні, - дівчата до мене приходять, на наступний тиждень йдемо до іншої. Ну і звичайно, це свята, дні народження дітей. І ми дійсно сумували за Батьківщиною, тому й мовою говорили українсько. Залишилися друзі, з якими ми ще довго досить підтримували зв'язки... Це молодість. Це цікаво, весело.

В.П. Тобто, Вам вистачало коштів на прожиття?

Н.В. Не знаю, можливо тоді було менше запитів. Дуже виручало те. Що нам оплачувала держава проїзд у відпустку до України, один раз на рік для чоловіка і для всієї сім'ї. Хочеш більше, тоді вже за власний рахунок. Взагалі ми подорожували багато з учнями. Були у Шушенському, місці заслання Леніна, - це було тоді дуже популярно. Їздили на Саяно-Шушенську ГЕС. У поїздки свої кошти вкладали. Тобто, коштів на все вистачало. Хоча в цей час, як ми казали, «на материку» було досить скрутно, особливо у 1991 році. Але ми повернулися з Росії у 1994 році у роки Незалежності вже. Можливо, це було таке закрите містечко, можливо, я не відчувала всіх складних моментів, які були на «великій землі», проте, у нас там було все легше.

В.П. Чи хотілося Вам щось змінити в радянській школі?

Н.В. Змінити? Розумієте, все рівно це залежить, мабуть від педагога, особливо на уроках історії, висловлювати власну думку, сперечатися. Дитина й тоді мала свою думку, і я вислуховувала учня, навіть якщо він був незгодний з якимось положенням. Але й тоді, й зараз у мене була одна умова: «Будь ласка, доведи свою думку». Тобто, це повинні бути не просто слова: «Згоден з існуючим ладом, і все». Мені дуже хотілося б, і особливо сьогодні, щоб діти думали на уроці, не повторювали завчені фрази. Тоді, я розуміла, що, можливо, щось і не договарювалось на уроці, але все ж таки, це залежало від атмосфери, яку створює вчитель на уроці.

В.П. А щось із радянської школи 80-х у сьогоднішній Ви б перенесли?

Н.В. На сьогоднішній день, можливо... [пауза] той настрій, який тоді був. Особливо я хочу відмітити, що я б перенесла відповідальність вчителів у ставленні до роботи.

В.П. Саме вчителів?

Н.В. Саме вчителів. Наприклад, щоб запізнитися, чи не вийти на роботу, чи дуже часто ходити на лікарняні, - ну, такого я якось на той час не помічала. Все-таки, були відповідальні, згуртовані, один одному допомагали. Ота вся обстановка шкільна хотілося б, щоб така атмосфера була і в сьогоднішній школі. Але, на жаль, інше покоління, інші люди, інші пріоритети. На перше місце не духовність виходить, а якісь матеріальні потреби.

В.П. А сучасні діти? Говорять, вони сьогодні бездуховні.

Н.В. По-перше, у тому, що вони бездуховні винні ті ж самі вчителі і батьки. Сучасна дитина, я б не сказала, що вона так вже відрізняється від дітей 80-х років. Вона, можливо, більше допитлива. Більш розкута, але я б хотіла, щоб більше було дійсно духовності, доброти і в дитини, і в учителя.

4.

ПІБ респондента: Симонова Валентина Павлівна (В.П.)

Дата і місце народження респондента: 06.02.1970 р.н., с. Кувечичі Чернігівського району Чернігівської області.

Місце проживання: м. Славутич Київської області

Інтерв'юер: Євгенія Судоргіна (Є.С.), учениця 11-го класу Славутицької ЗОШ № 3 Київської області

Місце проведення інтерв'ю: кабінет 201 ЗОШ № 3.

Дата проведення інтерв'ю: 12 вересня 2018 рік.

Життя. Навчалася в Кувечичській середній школі, 9-10 класи – в Павлівській середній школі Ріпкинського району Чернігівської області. З 1987 по 1992 рік – студентка Ніжинського Педагогічного інституту імені М.В. Гоголя, «філологічний факультет», відділення «російська мова та література». У 1992-1993 роки – працює за направленням в середній школі с. Губищі Ріпкинського району Чернігівської області. З 1993 року по сьогоднішній день – вчитель Славутицької ЗОШ № 3 Київської області.

Є.С. Яке походження має ваша сім'я?

В.П. Дивлячись, по якій лінії. Якщо по лінії матері, то це, як тоді вважали «куркулі», тобто сім'я була розкуркулена і відправлена в Росію, в сторону Уралу, але дід приїхав назад. Люди працьовиті, працювали на землі, вміли створювати своє господарство. По батьковій лінії теж були «зажиточними» селянами, також мали багато землі, велику родину, працювали дружно, мали статки, на селі вважалися гарною родиною. Але коли почалася Друга світова війна багато загинуло.

Є.С. Який навчальний заклад ви закінчили?

В.П. Ніжинський Державний Університет імені Н. Гоголя, ще тоді він був інститут.

Є.С. Якою мовою велось навчання?

В.П. Так як я вчилася на вчителя російської мови і літератури, то навчання велось російською мовою. Але в самому університеті навчання викладалось саме українською мовою.

Є.С. Якими були гуртожитки для студентів?

В.П. Всього в нас було чотири гуртожитки. У першому гуртожитку проживали студенти естетичних дисциплін, у другому – гуманітарні дисципліни, в якому я і жила, третій гуртожиток – англійська мова і, можливо, математика, і четвертий гуртожиток вважався сімейним гуртожитком, там жили сімейні студенти і викладачі.

Є.С. Як гуртожиток був облаштований? Яким було «хатнє начиння»?

В.П. Взагалі ми намагалися самі себе забезпечити. Купували штори, килими, утеплювали вікна, на стінах висіли килими. У самій кімнаті були залізні ліжка, з пружинами, шафа, тумбочки, полички на стінах. Щодо душі, то їх було два на весь гуртожиток – жіночій з одного боку, чоловічий з іншого, також була одна кухня. Присутня була читальна зала, де ми могли роботи уроки або проводити якісь заходи.

Є.С. Скільки вас було в кімнаті?

В.П. П'ятеро. Майже в кожній кімнаті було п'ять чоловік. Було декілька кімнат, де проживало троє, але це рідкісне явище (**Додаток Г**). На останньому курсі сестри з нашої кімнати «вибили» у коменданта гуртожитку окрему кімнату на двох.

Є.С. Яким був раціон харчування радянського студента?

В.П. Спочатку на першому курсі ми купували талони в студентську їдальню. Потім готували самостійно й лише іноді ходили в їдальню. Продуктами допомагали родичі з села, з вихідних привозили «торби». У нас у кімнаті були дівчата з Ріпкинського, Куликівського районів Чернігівської області. Двом сестричкам прислали посилки з Вінницької області.

Є.С. Ви отримували стипендію й чи вистачало Вам її?

В.П. Стипендію отримувала. Спочатку 50 карбованців, потім 70 через інфляцію, але її на все не вистачало, тому мені допомагали матеріально батько, дід, бабуся, давали гроші. [Пауза]... Хоча, пам'ятаю, на першу стипендію я купила рідній сестрі курточку, бо якраз перед моїм вступом до вузу у нас померла мама. У 1990-му ввели купони, ми їх збирали й стояли в довгих чергах, щоб купити взуття у магазині. Але більшість промислових товарів купували на базарі, бо в магазинах тоді мало що було, був дефіцит.

Є.С. Як Ви проводили своє студентське дозвілля?

В.П. Любили ходити в кінотеатри. Неподалік від гуртожитку було кафе, так іноді ми дозволяли собі туди сходити. Замовляли кофе-глясе [посміхається].

Є.С. А яким був побут радянського вчителя у 80-ті роки? Чи були якісь проблеми?

В.П. Я закінчила навчання у 1992 році, але пам'ятаю, коли закінчувала 8-й клас у 1985 році, до нас прислали молодих вчителів на практику, і ми з ними дружили. Ми ходили до них додому, для них спеціально був побудований будинок біля школи. Вони пригощали нас чаєм, взимку разом ходили на річку, на лід. Були також поїздки до міста Чернігів і Чернігівського району. До чого я веду – на той час (кінець 80-х) вчителі були забезпечені усім. Вже коли сама почала вчителювати, перший рік в селі Губичі, Ріпкинського району після інституту, і школа, і сільська рада надавали квартиру, тобто я жила в однієї жіночки на квартирі, в мене була своя кімната. Харчуватися можна було в їдальні, а їдальню забезпечував колгосп.

Є.С. Ось ви згадали колгосп. А ви саме, коли були студенткою їздили в колгосп?

В.П. Ну звичайно. Після 1-го курсу, після 2-го курсу, після 3-го курсу їздили працювати в колгоспи. В основному це Бахмацький, Бородянський райони. Перебирали картоплю, буряк. Працювали на полі.

Є.С. Які комуністичні лозунги запам'ятались найбільше?

В.П. «Один за всіх и все за одного», думаю актуальний і зараз.

Є.С. Де проходила ваша практика?

В.П. Перша практика була після 4-го курсу в місті Ніжин, і це була середня ланка, 5 клас, восени. А друга практика була виїзна, в районних центрах. Я потрапила до районного центру Куликівка, Чернігівська область, і в мене був 11-А клас, в якому і викладала російську мову, російську літературу, і була класним керівником.

Є.С. Були якісь проблеми під час практики? Учні вас слухалися?

В.П. Все було прекрасно. Тоді просто-на-просто учні були по-іншому виховані, вони поважали всіх. Звичайно ж були такі випадки, коли хлопці підморгували, або робили компліменти, різниця 3 роки, але уважно слухали, і відчувалася повага.

Є.С. А всі ваші одногрупники стали вчителями?

В.П. Не всі, але більшість. Хтось працює в школі, хтось залишився в інституті, хтось в гімназії.

Є.С. Вистачало наочностей в радянській школі?

В.П. Вистачало, але більшість робили самостійно. Завжди були таблиці, портрети, а от карточки з домашнім завданням або з якої-небудь перевірки знань – виготовляли самостійно. Держава забезпечувала, але вчителю було цікаво знайти щось своє, тому часто шукали інформацію в газетах, журналах.

Є.С. Чи були в школах перевірки?

В.П. Звичайно були. Були перевірки з райвно (районний відділ народної освіти). Сказати, що у якийсь час було краще, то ні, майже нічого не змінилося.

Є.С. Під час вчителювання, який цікавий захід вам запам'ятався найбільше?

В.П. Найбільше запам'ятався «Пушкінський бал».

Є.С. Яким було дозвілля радянського вчителя?

В.П. Їздили в театри, подорожували, були різні екскурсії. Пам'ятаю екскурсію до Ясної Поляни, на батьківщину Лева Миколайовича Толстого, дуже гарна була екскурсія. Коли працювала в Губичах ходила на хор, співала; готували концерти.

Є.С. Як раніше слідували за моральністю вчителя?

В.П. Радянська школа була так побудована, що кожен вчитель мав своє обличчя, моральне обличчя. Людину виховувала сама система. Соромилися щось сказати «не те», вчинити якийсь ганебний вчинок.

Є.С. А вплив Комуністичної партії Ви відчували? Був присутній якийсь тиск?

В.П. Ні, ніякого впливу або тиску не було. Пам'ятаю, що коли вступали до Комсомолу, то були переживання с приводу, що можуть спитати, що будуть якійсь «дивні» запитання.

Є.С. До речі, про Комсомол. Що треба було знати, щоб вступити до Комсомол?

В.П. «Статут». Вчили його напам'ять. До статуту входили певні правила поведінки комсомольця, гідність комсомольця, тобто він повинен нести своє звання достойно, допомагати іншим. Були чіткі правила, так би мовити «кодекс», і його вчили напам'ять. Потім здавали такий собі міні-«екзамен», боялися, що Перший секретар Комсомолу задасть щось таке, що ми не будемо знати і згасьбимось, але нічого такого не було. Всі досить таки лояльно і привітно до нас ставилися.

Є.С. Щоб ви взяли з радянської школи в сьогодення?

В.П. Відповідальність до себе, саморозвиток, дисципліна.

Є.С. Що хотілося змінити в школі ще тоді?

В.П. Якось не думалось про це. Більше думав про те, як здобути більше знань, навичок, тому що перший рік працюючи довелося викладати і німецьку мову, і російську мову, і географію, і основи здоров'я, тобто декілька предметів, які ти просто не вивчав. Доводилося шукати додаткові джерела, щоб правильно донести тему до учнів.

Є.С. Чим учні радянських часів відрізняються від сучасних?

В.П. Зараз дітям дали більше свободи і вони не вміють користуватися своєю свободою. Свобода це не означає «Що хочу, те і роблю», це в першу чергу накладає відповідальність перед вчителями, перед батьками, відповідальність за себе, за свої вчинки, от саме цього зараз немає. Ми розуміємо цю свободу зовсім по-іншому, в кінці 80-х років були певні рамки, але люди були більш вільними, свободу відчували краще, тобто вони були відповідальними і могли дозволити собі проводити вільний час так як їм хочеться, і час тоді проводили весело, з ентузіазмом, завзято. Хоча вже мода Заходу пробивалася, але вони не набувала великого впливу як зараз. Цей вплив має і позитив, і негатив, а негатив зазвичай молодь вбирає більше і яскравіше, ніж позитив.

5.

ІБ респондента: Алімов Євген Абдулаєвич (Є.А.)

Дата і місце народження респондента: 17.05. 1955 р.н., Марійська АРСР.

Місце проживання: м. Славутич Київської області

Інтерв'юер: Євгенія Судоргіна (Є.С.), учениця 11-го класу Славутицької ЗОШ № 3

Місце проведення інтерв'ю: приміщення Славутицького Краєзнавчого музею.

Дата проведення інтерв'ю: 10 вересня 2018 рік.

Життя. Народився у 1955 р. у Марійській автономній області РСФРР у татарській родині. З 1973 р. проживає в Україні. У 1984-1988 роках навчався на історичному факультеті Чернігівського Педагогічного інституту імені Т.Г. Шевченка. У 1988- 1990 роках викладач та завуч середньої школи в с. Неданчичі Ріпкинського району Чернігівської області. З 1990 по 2002 рр. викладав історію та правознавство у Славутицькій ЗОШ № 3 Київської області. З 2003 р., з часу заснування, - по сьогоднішній день – директор Краєзнавчого музею міста Славутича. Педагогічний стаж – 25 років.

Є.С. Ви за фахом вчитель, але зараз в школі не працюєте. Як сталося?

Є.А. Я пропрацював у школі 25 років, вийшов на пенсію за вислугою років і тепер займаюсь музейною справою. Перший музей я створив у школі села Неданчичі. Це був краєзнавчий музей, присвячений рокам Великої Вітчизняної війни. Згодом організував музей у Славутицькій школі № 3, але там вже експонати охоплювали різні історичні періоди. В одному кабінеті вони вже не вміщалися і були здебільшого перенесені до міського Краєзнавчого музею.

Є.С. У 80-ті роки де Ви викладали?

Є.А. У середній школі села Неданчичі Ріпкинського району Чернігівської області. Спочатку викладав не історію, а курс «Початкова навчальна підготовка» та фізкультуру.

Є.С. Якою мовою Ви викладали?

Є.А. Я сам російськомовний, але навіть в сільській школі проблем не було. Військову підготовку, історію СРСР, правознавство я викладав російською мовою. Українська давалася не зразу. Але згодом я її осилив, й зараз проводжу екскурсії українською мовою.

Є.С. Відрізняються діти 80-х років від сучасних?

Є.А. Звісно (пауза). Звісно, відрізняються, й дуже сильно.

Є.С. Чим саме?

Є.А. По-перше, були піонерська організація, комсомольська організація, проводились різні суботники, проводили вечори з робітниками сільського господарства, проводили КВК між класами, ходили в походи, їздили на екскурсії в інші міста, й по Україні, й по

Білорусії, їздили й по Чернігівській області. Для школярів проводилась політформація.

Є.С. А що таке політінформація?

Є.А. Вона проводилась один раз на тиждень. Заняття починались о 9 годині ранку, а в цей день діти приходили на 8-45 й їм розповідали про події в світі, в СРСР, в УРСР, про спортивні події.

Є.С. А в плані поведінки?

Є.А. З приводу поведінки. В школі конфліктів і протиріч не було. Діти були дуже дружні, на перерві грали в різні спортивні ігри – волейбол, схованки. Діти були зайняті. На уроках військової підготовки я організовував хлопців, виводив на майданчик, вони там марширували. Був тир поза школою, стріляли. І обов'язково була теорія з предмету. І все це хлопці робили організовано і дисципліновано.

Є.С. А в плані поваги до вчителя?

Є.А. Так, відрізняється. Справа в тому, що в сільській місцевості я ніколи не чув, щоб учень якось образив вчителя, або вчитель образив учня. Було якесь взаєморозуміння, і я навіть не пам'ятаю, щоб хтось приходив до школи, в тому числі, в мій бік висловлювались якісь незадоволення, ніхто з батьків не приходив зі скаргами. Хоча були класні зібрання, батьківські збори, шкільні збори, але недовіри чи невдоволення вчителями ніхто не висловлював.

Є.С. Чи вистачало в радянській школі в 80-х роках наочностей?

Є.А. До розпаду СРСР наочностей було багато. Так, в Чернігові був магазин наочностей, це недалеко від теперішньої типографії «Деснянська правда», по Проспекту Перемоги, - й там продавались наочності. Кожен рік районний Відділ народної освіти виділяв кошти сільській раді, сільська рада – школі, й ми, вчителі їздили за наочностями. Хочу сказати, що були гарні хімічні кабінети, фізичні кабінети. Купували реактиви, провідки, акумулятори, батарейки, сухий спирт. Не було ніякої небезпеки. Кожен знав інструкції. Була й сірчана кислота, й соляна кислота, й азотна кислота. Всі знали як їх використовувати. За всі 13 років, які я пропрацював в сільській школі, не було жодного випадку, щоб хтось обпікся кислотою чи отруївся якимись парами, ось такого я не пам'ятаю. Хоча, стенди з військової підготовки в Неданчичах я виготовляв сам. Це було навіть цікаво. В школі був програвач, згодом магнітофон. Телевізора не було.

Є.С. Зараз постійно змінюються програми з предметів, не вистачає підручників. А раніше вистачало підручників? Часто змінювалися програми?

Є.А. Були бібліотеки, в них видавали книги у тимчасове використання й їх вистачало. Не було такого, щоб батьки купували підручники. А з приводу програм, то вони були стабільними.

Є.С. А на ремонт гроші здавали?

Є.А. Ні. Ніхто не здавав. Літом школу білили, техпрацівниці красили підлогу, парти. Учні відпрацьовували в школі практику чи тиждень, чи дві, й разом з вчителем трудового навчання ремонтували парти, або просто надавали якусь допомогу. В кінці цієї практики їх пригощали конфетками й пряниками.

Є.С. Дозвольте поцікавитись, яка у Вас була зарплата? Чи вистачало Вам коштів на життя?

Є.А. Ну як Вам сказати... [пауза]. У мене була найменша зарплатня в школі – 110 карбованців. Ви можете порівняти, скільки буханок хліба я міг купити. Раніше буханка хліба коштувала 14 копійок, 16 копійок і 20 копійок. І ось уявіть собі, я міг купити, приблизно, 800 буханок хліба.

Є.С. Ви були членом Комуністичної партії?

Є.А. Ні. Я був комсомольцем, був комсоргом школи, але в Комуністичну партію не вступав. Я не антикомуніст, не антисоціаліст, мені не пропонували, а я особливого бажання не виявляв. Можна і не бути членом партії, й приносити при цьому велику користь державі.

Є.С. Раніше були великі класні колективи?

Є.А. Коли я прийшов працювати в сільську школу, в Неданчичі, мені дістався клас з 45 учнів, а потім, з кожним роком все менше й менше.

Є.С. А скільки було паралелей?

Є.А. У кінці 80-х, коли я прийшов, не було паралелей, але раніше були. Уявіть собі, в Неданчичах навчалось більше 500 учнів, було мінімум 2-3 класи на паралелі, і навіть випускні класи були «А» і «Б», і перші класи були «А» та «Б», і навчалися в дві зміни.

Є.С. Дякую Вам за інтерв'ю й за приділений час.

ОПИТУВАЛЬНИК

1. У 80-ті роки де Ви працювали чи навчалися?
2. Якими були класи? Як організовувалася Ваша робота, робота школи?
3. Чим школярі 80-х відрізняються від сучасних?
4. Як учні 80-х проводили дозвілля?
5. Яким було матеріальне забезпечення радянської школи? Чи вистачало в школі наочностей?
6. Наскільки Ви відчували вплив комунікації?
7. Чи відчували Ви тиск з боку адміністрації школи?
8. Як Ви проходили атестацію (захищали диплом)?
9. Якою була оплата праці вчителя (стипендія) у 80-ті роки?
10. Як проводив своє дозвілля радянський вчитель (студент)?
11. Що в радянській школі Ви хотіли змінити вже на той час?
12. Що з радянської школи перенесли б у сьогодення?

Свято останнього дзвоника у середній школі с. Неданчичі Ріпкинського району Чернігівської області. Травень 1986 р.

Губарь Юра – учень 4-го класу Убіжицької середньої школи Чернігівської області, переможець шкільного змагання зі збору металолому.

Кабінет історії в Убіжецькій середній школі Ріпкенського району Чернігівської області.
1982 рік.

1987 рік. Студентки філологічного факультету Ніжинського Педагогічного інституту в гуртожитку.

УГОДА ПРО ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕРВ'Ю Й ЗБЕРІГАННЯ
ЙОГО ФОНО-ЗАПІСУ

Славутицька загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 3

м./с. 1-1

05.10.2018 р.

1. Висловлюючи щиро подяку, Славутицькій загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 прийняла від:

ПІБ: Кибенко Ніна Василівна
Адреса: Славутич, Московський в.л. 13/23, Київська
Телефон: 2-38-77

Фоно - запис інтерв'ю, записаного у рамках проекту «Усна історія. Повсякденне життя в СРСР у період 1980-1991 років»

2. Я підтверджую, що передавала фоно-запис свого інтерв'ю Славутицькій загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 для збереження й використання з навчальною та академічною метою. Я передаю Славутицькій загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 усі права на використання мого інтерв'ю за винятком наступних обмежень (якщо вони є): Німа

3. Мені відомо про те, що фоно запис мого інтерв'ю зберігатиметься в Славутицькій загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 для навчального й академічного використання іншими дослідниками.

4. Мені відомо про те, що при наявності питань стосовно дослідницького проекту «Усна історія. Повсякденне життя в СРСР у період 1980-1991 років» я можу вступати в контакт із дослідником Тришаківим Вадимом

Славутицької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 3
за адресою: проспект Дружби Народів, Славутич, Київська обл., 07100, тел. 0457922004

Інтерв'юєр Тришаківий Вадим

Респондент Кибенко Ніна Василівна

УГОДА ПРО ЗБЕРІГАННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ
ТРАНСКРИБОВАНОЇ КОПІЇ ІНТЕРВ'Ю

1. Я Кибакоєк Ніна Василівна
Ознайомившись з транскрибованою копією свого інтерв'ю, не заперечую проти
використання в навчальних і академічних цілях як самого тексту, так і інформації, яку він
містить, за винятком наступних обмежень (якщо вони

1.2.
.....

2. Мені відомо про те, що транскрибована копія мого інтерв'ю зберігатиметься в
Славутській загальноосвітній школі № 3 для навчального й академічного використання
іншими дослідниками.

15.10.2018р.

 (Кибакоєк Н.В.)

УГОДА ПРО ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕРВ'Ю Й ЗБЕРІГАННЯ
ЙОГО ФОНО-ЗАПИСУ

Славутицька загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 3

м.с. Львів

«30» 08 2018 р.

1. Висловлюючи щиро подяку, Славутицькій загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 прийняла від:

ПІБ: Курієнко Тетяна Василівна
Адреса: м. Львів, вул. Митрофанівська, № 13, к. 14
Телефон: 0995222814

Фоно - запис інтерв'ю, записаного у рамках проекту «Усна історія. Повсякденне життя в СРСР у період 1980-1991 роках»

2. Я підтверджую, що передав(ла) фоно-запис свого інтерв'ю Славутицькій загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 для збереження й використання з навчальною та академічною метою. Я передаю Славутицькій загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 усі права на використання мого інтерв'ю за винятком інших «об'єктів» (якщо вони є):

3. Мені відомо про те, що фоно запис мого інтерв'ю зберігатиметься в Славутицькій загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 для навчального й академічного використання іншими дослідниками.

4. Мені відомо про те, що при наявності питань стосовно дослідницького проекту «Усна історія. Повсякденне життя в СРСР у період 1980-1991 роках» я можу вступати в контакт із дослідником Дружбиною Варшавою.

Славутицької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 3
за адресою: проспект Дружби Народів, Славутич, Київська обл., 07100, тел. 0457922804

Інтерв'юєр Група Присяжний Вадим

Респондент Т.В. Курієнко

УГОДА ПРО ЗБЕРІГАННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ
ТРАНСКРИБОВАНОЇ КОПІЇ ІНТЕРВ'Ю

1. Я, Курфієвас Тетяна Василівна
Ознайомившись з транскрибованою копією свого інтерв'ю, не заперечую проти
використання в навчальних і академічних цілях як сировинного тексту, так і інформації, яку він
містить, за винятком наступних обмежень (якщо вони
є):

2. Мені відомо про те, що транскрибована копія мого інтерв'ю зберігатиметься в
Славутицькій загальноосвітній школі № 3 для навчального й академічного використання
іншими дослідниками.

20.09.2018 р.

Курфієвас Т. В.

УГОДА ПРО ВИКОРИСТАННЯ
КОПІЙ ФОТОГРАФІЙ

я Курієнко Тетяна Василівна

Не заперечую проти використання в навчальних і академічних цілях наданих мною фотоматеріалів з особистого архіву.

Попереджена, що надані мною фотографії будуть використані в конкурсі шкільних проєктів «Усна історія. Пошук життя життя в СРСР у період 1980-1991 років».

30.09.2018 р.

УГОДА ПРО ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕРВ'Ю Й ЗБЕРІГАННЯ
ЙОГО ФОНО-ЗАПИСУ

Славутинська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 3

м.с. 3.....

«17...» 09.20.18.р.

1. Висловлюючи щире подяку, Славутинській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 прийняла від:
ПІБ: Ведзенько Тимі Радиславович
Адреса: м. Чернівці
Телефон: 0972003683
Фоно - запис інтерв'ю, записаного у рамках проекту «Усна історія. Повсякденне життя в СРСР у період 1980-1991 роках»

2. Я підтверджую, що передавала фоно-запис свого інтерв'ю Славутинській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 для збереження й використання з навчальною та академічною метою. Я передаю Славутинській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 усі права на використання мого інтерв'ю за винятком наступних обмежень (якщо вони є):
.....

3. Мені відомо про те, що фоно-запис мого інтерв'ю зберігатиметься в Славутинській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 для навчального й академічного використання іншими дослідниками.

4. Мені відомо про те, що при наявності питань стосовно дослідницького проекту «Усна історія. Повсякденне життя в СРСР у період 1980-1991 роках» я можу вступати в контакт із дослідником Григорієм Радиславом

Славутинської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 3
та адресою: проєкт Дружин Народів, Славутинь, Київська обл., 07100, тел. 0457922004

Інтерв'юєр Григорій Радислав

Респондент Тимі

УГОДА ПРО ЗБЕРІГАННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ
ТРАНСКРИБОВАНОЇ КОПІЇ ІНТЕРВ'Ю

1. Я Зодзєкко Ніла Володимирівна
Ознайомившись з транскрибованою копією свого інтерв'ю, не заперечую проти
використання в навчальних і академічних цілях як самого тексту, так і інформації, яку він
містить, за винятком наступних обмежень (якщо вони)
єє

2. Мені відомо про те, що транскрибована копія мого інтерв'ю зберігатиметься в
Славутичській загальноосвітній школі № 3 для навчального й академічного використання
іншими дослідниками.

20.09.2018 р.

УГОДА ПРО ВИКОРИСТАННЯ
КОПІЙ ФОТОГРАФІЙ

Я, Будзенько Ніла Володимирівна
Не заперечую проти використання в навчальних і академічних цілях наданих мною
фото матеріалів з особистого архіву.
Попереджена, що надані мною фотографії будуть використані в конкурсі шкільних
проектів «Усна історія. Пояснене життя в СРСР у період 1980-1991 років».

20.08.2018

**УГОДА ПРО ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕРВ'Ю Й ЗБЕРЕГАННЯ
ЙОГО ФОНО-ЗАПИСУ**

Славутинська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 3

№/с. 4.....

«12» 12 2018 р.

1. Висловлюючи ширю подяку, Славутинській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 прийняла від:

ІПБ: Симонова Валентина Іванівна.....

Адреса: м. Славута, Шевченківської вул., буд. 6, кв. 58.....

Телефон: 2-24-25.....

фоно - запис інтерв'ю, записаного у рамках проекту «Усна історія. Повсякденне життя в СРСР у період 1980-1991 роках»

2. Я підтверджую, що передав(ла) фоно-запис свого інтерв'ю Славутинській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 для збереження й використання з певною чи академічною метою. Я передаю Славутинській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 усі права на використання мого інтерв'ю за винятком наступних обмежень (якщо вони є):
.....

3. Мені відомо про те, що фоно-запис мого інтерв'ю зберігатиметься в Славутинській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 для навчального й академічного використання іншими дослідниками.

4. Мені відомо про те, що при наявності питань стосовно дослідницького проекту «Усна історія. Повсякденне життя в СРСР у період 1980-1991 роках» ж можу вступати в контакт із дослідником Судоркіною Євгенією

Славутинської загальноосвітньої школі І-ІІІ ступенів № 3
за адресою: проспект Дружин Народів, Славута, Київська обл., 07100, тел. 0457922004

Інтерв'юєр Судоркіна Євгенія

Респондент Симонова В.А.

УГОДА ПРО ЗБЕРІГАННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ
ТРАНСКРИБОВАНОЇ КОПІЇ ІНТЕРВ'Ю

1. Я, Симонько Валентина Тарасівна
ознайомившись з транскрибованою копією свого інтерв'ю, не заперечую проти
використання в навчальних і дослідницьких цілях як самого тексту, так і інформації, яку він
містить, за винятком наступних обмежень (якщо вони
є):

2. Мені відомо про те, що транскрибована копія мого інтерв'ю зберігатиметься в
Славутичській загальноосвітній школі № 3 для навчального й академічного використання
іншими дослідниками.

09.10.2018 р.

В. С. Симонько

УГОДА ПРО ВИКОРИСТАННЯ
КОПІЙ ФОТОГРАФІЙ

Я, Симанюк Валентина Тарасівна
Не заперечую проти використання в навчальних і академічних цілях наданих мною
фото матеріалів з особистого архіву.
Попереджена, що надані мною фотографії будуть використані в конкурсі шкільних
проектів «Усна історія. Повсякденне життя в СРСР у період 1980-1991 років».

09.10.2018 р.

В.С. Симанюк / В.С. Симанюк /

**УГОДА ПРО ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕРВ'Ю Й ЗБЕРІГАННЯ
ЙОГО ФОНО-ЗАПИСУ**

Славутинська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 3

м./с. 5.....

«10» 09 2016 р.

1. Висловлюючи ширю подяку, Славутинській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3
привітствую:

ІПІ: Піліпко Ольга Петрівна

Адреса: м. Славута, Вілчаківська вулиця 549АВЗ

Телефон: 2-24-11

Фоно-запис інтерв'ю, записаного у рамках проекту «Усна історія. Повсякденне життя в СРСР у період 1980-1991 роках»

2. Я підтверджую, що передавала фоно-запис свого інтерв'ю Славутинській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 для збереження й використання з навчальною та академічною метою. Я передаю Славутинській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 усі права на використання мого інтерв'ю та винятком наступних обмежень (якщо вони є):

3. Мені відомо про те, що фоно-запис мого інтерв'ю зберігатиметься в Славутинській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3 для навчального й академічного використання іншими дослідниками.

4. Мені відомо про те, що при наявності питань стосовно дослідницького проекту «Усна історія. Повсякденне життя в СРСР у період 1980-1991 роках» я можу вступати в контакт із дослідником Судоркіною Євгенією

Славутинської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 3

за адресою: проспект Дружби Народів, Славута, Київська обл., 07100, тел: 0457922004

Інтерв'юєр

Судоркіна Євгенія

Респондент

Піліпко О. П.

УГОДА ПРО ЗБЕРІГАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ
ТРАНСКРИБОВАНОЇ КОПІЇ ІНТЕРВ'Ю

1. Я, Лізабет Євгенівна Погребняк.....
Ознайомившись з транскрибованою копією свого інтерв'ю, не заперечую проти
використання в навчальних і академічних цілях як самого тексту, так і інформації, яку він
містить, за винятком наступних обмежень (якщо вони):
СІ:.....
.....

2. Мені відомо про те, що транскрибована копія мого інтерв'ю зберігатиметься в
Славутській загальноосвітній школі № 3 для навчального й академічного використання
іншими дослідниками.

10.09.1918р.